

PADĖTIES DARBO RINKOJE POKYČIAI, UŽIMTUMO IR NEDARBO RODIKLIŲ TAIKYMO METODINIAI YPATUMAI

Dr. Arūnas Pocius
Darbo ir socialinių tyrimų institutas
Rinktinės g. 48, 09318 Vilnius
Tel. (8 5) 273 1077
El. p. Arunas.Pocius@dsti.lt

Šiuo straipsniu siekiama atskleisti pagrindines šalies darbo rinkos tendencijas. Analizuojant padėtį daugiausia dėmesio skiriama oficialiojoje statistikoje taikomiems užimtumo ir nedarbo rodikliams. Publikacijoje taip pat išryškunami tam tikri metodiniai pagrindinių darbo rinkos rodiklių taikymo aspektai, apžvelgiamos užimtumo statistikos raidos ypatybės, įvertinama šalies žmogiškųjų išteklių potencialo struktūra bei jos raidos galimybės.

Straipsnyje analizuojama bendrųjų darbo rinkoje vykstančių tendencijų kaita per ilgesnį laikotarpį. Ji labiau atspindi vykusius pokyčius, kurie nepriklauso nuo laikinų sezoninių svyravimų įtakos, nes pateikiamų duomenų pagrindas – metiniai statistiniai duomenys. Siekiant šį straipsnį susieti su oficialiąja statistika, prioritetas teiktas Statistikos departamento duomenims, tačiau naudotasi ir Lietuvos darbo biržos (toliau – Darbo biržos) bei Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos (Sodros) duomenimis, kurie papildo ir pagilina šiame straipsnyje pateikiamus analizės rezultatus.

Publikacijoje nemažai dėmesio skiriama metodinėms užimtumo ir nedarbo rodiklių taikymo problemoms, kurių sklaida turėtų pasitarnauti populiarinant darbo rinkos statistiką ir prisidedant prie brandesnių jos vartotojų formavimo. Bene pagrindinis duomenų apie padėtį darbo rinkoje šaltinis Europos Sąjungoje yra darbo jėgos (gyventojų užimtumo) tyrimų duomenys. Būtent šis duomenų šaltinis yra oficialiosios šalies užimtumo statistikos veidrodis. Minėti tyrimai leidžia gyventojų užimtumo ir nedarbo rodiklius skaičiuoti pagal tarptautinius standartus. Todėl įvairių darbo rinkos rodiklių skaičiavimai, atliekami remiantis gyventojų užimtumo tyrimų duomenimis, užtikrina šiuos privalumus – leidžia palyginti statistinius Lietuvos gyventojų užimtumo ir nedarbo duomenis su analogiškais kitų ES šalių statistiniais duomenimis, be to, gyventojų užimtumo tyrimuose taikomas apklausos metodas padeda sutaupyti daugybę lėšų, reikalingų brangiai kainuojančiams ištisiniams statistiniams tyrimams. Gyventojų užimtumo tyrimai

taip pat leidžia įvertinti darbo jėgą, reikalingą nedarbo lygio skaičiavimams atlikti šalies ir apskričių lygmeniu.

Straipsnyje iškeliamos metodinės užimtumo ir nedarbo rodiklių taikymo galimybių problemos yra ypač aktualios siekiant, kad visada būtų korektiškai naudojami ir interpretuojami tiek oficialios statistikos, tiek kiti įvairiems vartotojams prieinami duomenų šaltiniai. Tai ypač liečia klausimus, kurie kyla analizuojant skirtingus Statistikos departamento ir Darbo biržos nedarbo rodiklius.

Vienas iš svarbesnių šioje publikacijoje išskiriamų aspektų – žmogiškųjų išteklių potencialo struktūros įvertinimas. Tai atveria naujas galimybes derinti demografinės statistikos bei gyventojų skaičiaus prognozių duomenis su oficialiosios statistikos užimtumo rodikliais. Tokio pobūdžio vertinimus galėtų papildyti Sodros duomenys, kurie atliekant padėties darbo rinkoje analizę mokslinėje literatūroje faktiškai beveik nėra taikomi. Ši publikacija skiriama ne tik mokslo atstovams ir darbo rinkos bei jos statistikos specialistams, bet ir kitiems žmonėms, besidomintiems mūsų šalies gyventojų užimtumo (nedarbo) sprendimo problemomis.

UŽIMTUMO STATISTIKOS RAIDA, JOS RODIKLIŲ TAIKYMO GALIMYBĖS IR BENDRIEJI DARBO RINKOJE VYKSTANTYS POKYČIAI

Šiuo metu šalyje rengiama tikrai išsami šiuolaikiška oficialioji gyventojų užimtumo statistika. Pereinant nuo komandinės ekonomikos iki dabartinės rinkos ūkio, būtų galima išskirti tris šalies oficialiosios užimtumo statistikos raidos laikotarpius. Pirmasis laikotarpis apima sovietinę užimtumo statistiką iki 1990 m., kai, taikant ištisinės statistinės apskaitos metodą, duomenys būdavo renkami iš įmonių ir organizacijų. Tuomet dirbančiųjų skaičius būdavo nustatomas remiantis savaveiksmių gyventojų koncepcija. Antrasis laiko intervalas – tai pereinamasis laikotarpis nuo 1990 iki 1997 m. Šiuo laikotarpiu oficialus užimtųjų skaičiaus rodiklis būdavo nustatomas

remiantis Statistikos departamento renkama žinybinės statistikos duomenimis, įmonių ir organizacijų statistinėmis ataskaitomis (jas pateikdavo tik dalis įmonių) bei ekspertų vertinimais. Būtent šiuo laikotarpiu buvo pereita nuo ištisinio statistinio stebėjimo iki atrankinio metodo taikymo gyventojų užimtumo tyrimuose, nors oficialiosios statistikos apskaičiuojami dirbančiųjų skaičiaus rodikliai dar kiek skyrėsi nuo tarptautinius standartus atitinkančios metodikos. Vartotojų ir oficialiosios statistikos lūkesčius labiausiai atitinka šiuolaikinis užimtumo statistikos raidos laikotarpis (nuo 1998 m.), kuris tęsiasi ir dabar. Šis laikotarpis yra svarbus tuo, kad mūsų šalyje buvo galutinai suformuota tarptautinius užimtumo standartus atitinkanti gyventojų užimtumo statistika, atsirado galimybių tiesiogiai palyginti Lietuvos ir kitų ES šalių skelbiamus tyrimų duomenis. Nepaisant to, užimtumo statistikos tobulinimo galimybės toli gražu dar nėra išnaudotos: bendradarbiaujant mokslo įstaigų, Statistikos departamento bei kitų suinteresuotų institucijų specialistams, būtų galima perskaičiuoti iki 1998 m. paskelbtus pagrindinius gyventojų užimtumo rodiklius, panaikinant esamus metodinius skirtumus.

Oficialioji statistika suteikia puikų arsenalą disponuoti įvairiais darbo rinkos rodikliais. Tačiau kaip rodo sukaupta patirtis, vertinant situaciją šalies darbo rinkoje, užimtumo rodikliams iki šiol skiriamas nepakankamas dėmesys. Ypač tai liečia ekonominės krizės laikotarpiu šalies žiniasklaidoje skelbiamus straipsnius darbo rinkos tematika, kuriuose tarsi užmirštama, kad užimtumo mažėjimas yra nedarbo augimą lemiantis rodiklis. Šie priešingos krypties pokyčiai nėra tapatūs. Pavyzdžiui, užimtųjų skaičiaus sumažėjimas ekonominio sunkmečio laikotarpiu faktiškai nėra lygus bedarbių skaičiaus padidėjimui, nes gyventojų aktyvu-

mas darbo rinkoje nuolat kinta. Kitaip tariant, vyksta nuolatinė darbo jėgos kaita. Iš rodiklių, žyminčių darbuotojų skaičiaus kaitos tendencijas, dažniausiai taikomas užimtumo lygis, tačiau nevertėtų pamiršti, kad dėl šalyje patiriamų demografinių nuostolių, vis labiau senkant žmogiškųjų išteklių potencialui, ypatingą svarbą įgyja ir absoliutinis užimtųjų skaičiaus rodiklis. Juk reikšminga yra ne tik tai, kokia yra užimtųjų dalis tarp gyventojų, labai svarbu ir tai, kaip kinta absoliutinis dirbančiųjų skaičius.

Įvairiais darbo rinkos raidos laikotarpiais gyventojų užimtumo rodikliai kito labai netolygiai. Po 1999–2001 m. darbo rinkos nuosmukio padėtis pagerėjo. Galima teigti, kad po Rusijos krizės susiformavusios šalies ekonomikai palankios sąlygos ir kasmet augantis BVP sudarė geras prielaidas gyventojų užimtumui didėti. Vidutinis metinis užimtumo lygis, iki tol mažėjęs, 2001–2005 m. gana sparčiai ėmė augti (nuo 57,2 iki 62,6 proc.). Užimtumo lygis augo ir toliau, kol šio rodiklio vidurkis 2007 m. pasiekė aukščiausią lygį (64,9 proc.) per visą tiriamąjį laikotarpį, tačiau 2008–2009 m. gerokai sumažėjo (iki 60,1 proc.) (žr. 1 lent.). Mažiausias užimtumas nagrinėjamu laikotarpiu buvo 2001 m., kai užimtumo lygis tesiekė 57,2 proc. Pagrindiniai palankūs veiksniai, lėmę užimtumo augimą iki 2008 m., buvo ekonominės situacijos gerėjimas ir ES parama. Tačiau įsibėgėjus ekonominei krizei įvyko drastiškas pokytis – užimtumo ir nedarbo lygio rodikliai gerokai pablogėjo (nukrisdami beveik iki 2002 m. lygio, buvusio prieš Lietuvai įstojant į ES). Kitaip tariant, neigiamos pagrindinių užimtumo ir nedarbo rodiklių tendencijos paskutinius dvejus metus faktiškai panaikino teigiamus darbo rinkos pokyčius, kurie vyko per paskutinius penkerius ekonominio pakilimo metus (iki 2008 m.).

1 lentelė. Pagrindinių darbo rinkos rodiklių dinamika šalyje

Rodikliai / metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bendras užimtųjų skaičius, tūkst.	1489,4	1456,5	1397,8	1351,8	1405,9	1438	1436,3	1473,9	1499,0	1534,2	1520,0	1415,9
Bendras (15–64 metų gyventojų) užimtumo lygis, proc.	62,3	61,4	58,7	57,2	59,6	60,9	61,1	62,6	63,6	64,9	64,3	60,1
Bendras bedarbių skaičius, tūkst.	226,7	249	273,7	284	224,4	203,9	184,4	132,9	89,3	69,0	94,3	225,1
Bendras nedarbo lygis, proc.	13,2	14,6	16,4	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7

Šaltinis: Statistikos departamentas.

Žemiau pateikiami skirtingų gyventojų grupių užimtumo lygio pokyčiai. Duomenų analizė rodo, kaip keitėsi moterų, pagyvenusių (55–64 metų amžiaus) žmonių ir jaunimo užimtumas (žr. 2 lent.). Analizuojant situacijos darbo rinkoje pokyčius, vertėtų išskirti ypač ryškų teigiamą pagyvenusių žmonių užimtumo pokytį. Pagyvenusių žmonių užimtumo lygis 1998–2007 m. padidėjo nuo 39,8 iki 53,1 proc. Nepaisant to, nuo 2008 m. padėtis ėmė blogėti.

Būtina pabrėžti, kad Lietuvos darbo rinkai buvo būdingas palyginti aukštas moterų užimtumo lygis, kuris jau 2006 m. viršijo ES užimtumo strategijoje numatytą siekį (60 proc.). Šios gyventojų grupės užimtumas 2001–2007 m. išaugo 6,3 proc. punkto, kompensuodamas moterų darbo vietų skaičiaus sumažėjimą 1999–2001 m. Nepaisant to, 2007–2009 m. moterų užimtumo lygis sumažėjo 1,5 proc. Itin didelis praradimas buvo žymus jaunimo užimtumo lygio sumažėjimas (nuo 33 iki 20,3 proc.) 1998–2004 m., tačiau nuo 2005 m. tendencija pasikeitė – šis rodiklis gana gerokai išaugo ir 2008 m. pasiekė 26,7 proc. reikšmę. Jaunimo užimtumas didėjo ir 2008 m., nors tais metais jau buvo stebimas kitų gyventojų grupių užimtumo mažėjimas.

2 lentelėje pateikti užimtumo lygio rodiklių santykio koeficientai rodo, kiek tam tikros gyventojų grupės užimtumas priartėjo prie bendro užimtumo lygio. Tarp išskirtų grupių moterų užimtumo lygis yra aukščiausias. Moterų užimtumo lygio santykis su bendruoju užimtumo rodikliu nuolat augo nuo 1994 m. Dėl šios tendencijos 2009 m. moterų užimtumo lygis faktiškai susilygino su vyrų užimtumo lygiu ir netgi jį pralenkė (aptariamas nagrinėjamos tikslinės grupės santykinis rodiklis siekė 1,01). Pagyvenusių žmonių užimtumo lygis nuolat augo nuo 2001 m. (išskyrus pasku-

tiniuosius metus) ir 2009 m. sudarė 86 proc. bendro užimtumo lygio rodiklio.

Galima būtų teigti, kad ES nuostata pasiekti 50 proc. pagyvenusių asmenų užimtumo lygį faktiškai buvo įgyvendinta, tačiau 2008–2009 m. pagyvenusių žmonių, kaip ir moterų, užimtumo lygis ėmė mažėti. Moterų užimtumo lygis 2007–2009 m. sumažėjo nuo 62,2 iki 60,7 proc., pagyvenusių žmonių – nuo 53,4 iki 51,6 proc.

Žemiausias buvo jaunimo užimtumo lygis, kuris 2007 m. sudarė ketvirtadalį (25,2 proc.) šios amžiaus grupės gyventojų, tačiau 2008 m. padidėjo iki 26,7 proc. 2009 m., drastiškai smukus šalies ekonomikai, jaunimo užimtumo lygis irgi gerokai smuko – iki 21,5 proc., arba 5,2 proc. punkto (palyginti su ankstesnių metų vidurkiu). Šis nuosmukis buvo didžiausias iš visų stebimų gyventojų grupių. Sprendžiant iš santykinio jaunimo užimtumo rodiklio, šios grupės padėtis darbo rinkoje šiuo metu netgi gerokai blogesnė nei Rusijos krizės metu. 1999 m. jaunimo užimtumo lygis buvo 30,6 proc., 2009 m. – 21,5 proc. Nepaisant to, Rusijos krizės pasekmės jaunimui buvo ypač skaudžios – užsitęsė ilgiau nei kitose gyventojų grupėse (iki 2004 m.). Taigi, jaunimo užimtumo lygis pokriziniu laikotarpiu itin sparčiai mažėjo (jau minėta, kad, palyginti su 1998 ir 2004 m., šis rodiklis sumažėjo nuo 30,6 iki 20,3 proc.).

Žmogiškųjų išteklių potencialo struktūros kaitos požiūriu, demografinės tendencijos šalyje taip pat buvo nepalankios. Vaikų kartos dalis tarp gyventojų, kurie ateityje papildys darbo rinką, 1998–2009 m. sumažėjo nuo 21 iki 15 proc., tuo tarpu ekonomiškai neaktyvių senų žmonių lyginamoji dalis padidėjo nuo 12,4 iki 15,2 proc. (žr. 3 lent.). Tai apsunkina galimybes ateityje įtraukti į rinką papildomos darbo jėgos.¹

2 lentelė. Užimtumo lygio rodiklio ir jo koeficientų dinamika pagal pagrindines tikslines gyventojų grupes

Rodikliai / metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
15–64 metų amžiaus gyventojų užimtumo lygis, proc.	62,3	61,4	58,7	57,2	59,6	60,9	61,1	62,6	63,6	64,9	64,3	60,1
Moterų užimtumo lygis, proc.	58,8	59,2	57,5	55,9	57,1	58,4	57,8	59,4	61,0	62,2	61,8	60,7
Moterų ir bendro užimtumo lygio santykis*	0,944	0,964	0,980	0,977	0,958	0,959	0,946	0,949	0,959	0,958	0,961	1,010
15–24 metų amžiaus jaunimo užimtumo lygis, proc.	33,0	30,6	25,4	22,5	23,6	22,6	20,3	21,1	23,7	25,2	26,7	21,5

¹ Analizuojant padėtį, buvo pasinaudota 2009 m. Darbo ir socialinių tyrimų instituto atlikto Lietuvos gyventojų potencialo tyrimo duomenimis. Lietuvos gyventojų potencialo tyrimui pagal teritorijas buvo pasirinkti keturi probleminiai rajonai: Tauragės, Pasvalio, Akmenės ir Ignalinos, o palyginimui pasirinktas Alytaus miestas.

Rodikliai / metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Jaunimo ir bendro užimtumo lygio santykis*	0,530	0,498	0,433	0,393	0,396	0,371	0,332	0,337	0,373	0,388	0,415	0,358
55–64 metų amžiaus pagyvenusių žmonių užimtumo lygis, proc.	39,8	40,8	40,3	38,9	41,3	44,5	46,9	49,2	49,6	53,4	53,1	51,6
Pagyvenusių žmonių ir bendro užimtumo lygio santykis*	0,780	0,781	0,782	0,782	0,783	0,783	0,784	0,784	0,785	0,823	0,826	0,859

* Autoriaus apskaičiuoti užimtumo lygio santykio koeficientai yra išreikšti vieneto dalimis.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

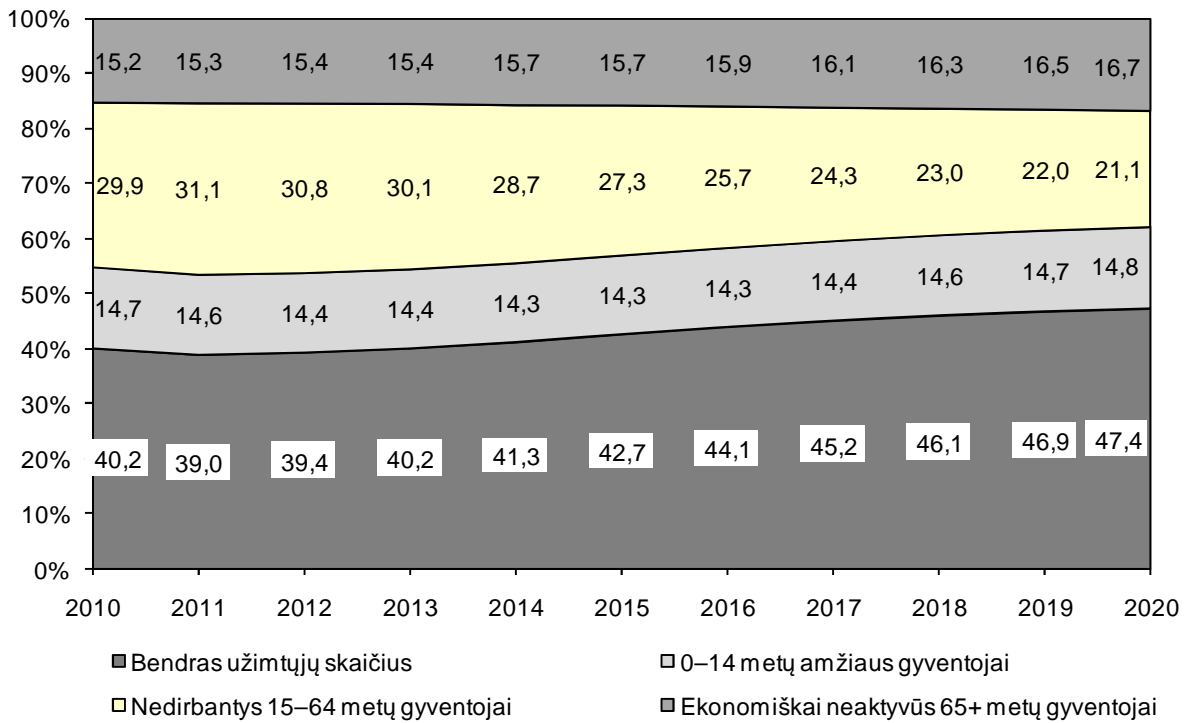
3 lentelė. Šalies gyventojų žmogiškųjų išteklių potencialo struktūros kaita, santykiniai rodikliai, procentais

Rodikliai / metai	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Iš viso gyventojų	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Bendras užimtųjų skaičius	41,81	41,19	39,80	38,77	40,45	41,53	41,68	43,03	44,05	45,32	45,15	42,27
Nedirbančių gyventojų demografinės grupės												
0–14 metų amžiaus gyventojai	21,06	20,65	20,22	19,70	18,99	18,28	17,67	17,08	16,47	15,90	15,36	15,07
Nedirbantys 15–64 metų amžiaus gyventojai	24,76	25,42	27,25	28,43	26,97	26,38	26,40	25,38	24,83	24,04	24,54	27,50
Ekonomiškai neaktyvūs 65 metų ir vyresni gyventojai	12,37	12,74	12,74	13,11	13,59	13,81	14,25	14,51	14,65	14,74	14,95	15,16

Šaltinis: apskaičiuota pagal Statistikos departamento duomenis.

Nors užimtųjų skaičius šalyje po ekonominės krizės turėtų pradėti augti, tačiau darbo rinkos atsigaivimo procesas bus gana lėtas ir skausmingas. Tą pabrėžia ir įvairūs ekspertai. Pagal Darbo ir socialinių tyrimų instituto prognozes kiek žymesnis užimtųjų skaičiaus pokytis į gerąją pusę šalies mastu numatomas tik nuo 2013 m., toliau bus stebimas spartesnis šio rodiklio kitimas, o tiriamojo laikotarpio pabaigoje jo augimo tempai vėl sulėtės dėl neigiamos demografinio veiksnio įtakos. Bendras užimtųjų skaičius prognozuojamu laikotarpiu (2010–2020 m.) turėtų padidėti apie 185 tūkst. ir laikotarpio pabaigoje turėtų siekti apie 1525 tūkst.

Pagal Eurostato demografinės prognozes atliktais skaičiavimais, santykiniai vaikų ir senų žmonių kartų struktūros pokyčiai iki 2010 m. bus palyginti nežymūs (žr. 1 pav.), tačiau toliau numatomos gerokai liūdnės gyventojų raidos perspektyvos. Pesimistiškai nuteikia skaičiavimai remiantis absoliutiniais rodikliais. 15–64 metų amžiaus gyventojų, kurie sudaro pagrindinius mūsų šalies darbo jėgos išteklius, skaičius 2010–2020 m. turėtų sumažėti apie 130 tūkst. Esant tokiai padėčiai, aptariamojo laikotarpio pabaigoje netgi ekonomikos pakilimo metu galimybės pritraukti papildomus darbo išteklius turėtų būti beveik išsisėmusios.

1 pav. Bendro šalies gyventojų žmogiškųjų išteklių potencialo struktūros kaitos prognozė 2010–2020 m., santykiniai rodikliai, procentais

Šaltinis: apskaičiuota pagal Statistikos departamento duomenis, Eurostato gyventojų skaičiaus prognozes bei Darbo ir socialinių tyrimų instituto atliktų užimtųjų skaičiaus prognozių rezultatus.

Šalies ekonominės raidos netolydumas nulėmė užimtumo tiriamuose rajonuose skirtumus. Būtina pabrėžti, kad remiantis Sodros duomenimis nustatytas santykinis gyventojų apdraustumo rodiklis pagal teritorijas pasiskirstė labai netolygiai. Didžiausia apdraustų darbuotojų dalis nuo bendro gyventojų skaičiaus 2009 m. buvo Tauragės ir Alytaus savivaldybėse (atitinkamai 32,2 ir 28,6 proc.), mažiausia – Akmenės ir Ignalinos rajonuose – vos penktadalis (žr. 4 lentelę). Tai rodo, kad oficialioje rinkoje pridėtinę

vertę kuriančių žmogiškųjų išteklių raidos požiūriu skirtingos teritorijos turi nevienodą užimtumo ir socialinės raidos potencialą. Minėtas statistinis tyrimas atskleidė svarbų socialinio ir užimtumo potencialo dėsningumą – nedidelėse teritorijose, kur apdraustų dirbančiųjų yra santykinai mažiau, senatvės pensininkų lyginamoji dalis yra didžiausia. Antai net kas ketvirtas Ignalinos ir kas penktas Akmenės rajono gyventojas yra senatvės pensininkas. Kitose teritorijose, kur užimtumo situacija yra geresnė, šis rodiklis mažesnis.

4 lentelė. Esminiai gyventojų socialinės struktūros komponentai 2009 m. pagal atskiras šalies teritorijas, santykiniai rodikliai, procentais*

	Akmenės raj.	Alytaus m. ir raj.	Ignalinos raj.	Pasvalio raj.	Tauragės raj.	Šalyje
Bendras gyventojų skaičius	100	100	100	100	100	100
1. Privalomuoju draudimu apdrausti dirbantys asmenys, už kuriuos mokamos įmokos	20,52	28,57	20,18	23,83	32,24	39,04
2. Neaktyvūs gyventojai ir bedarbiai	79,48	71,43	79,82	76,17	67,76	60,96
Bendras pensininkų skaičius	37,85	34,74	45,87	37,33	37,44	33,21
Senatvės pensininkai	20,25	16,72	25,90	18,93	19,08	16,72

* Pastaba: pagrindinis skaičiavimų šaltinis – Sodros duomenys. Visi lentelėje pateikti santykiniai dydžiai, įskaitant ir pensininkų skaičiaus rodiklius, apskaičiuoti nuo bendro gyventojų skaičiaus, remiantis Statistikos departamento duomenimis.

METODINĖS NEDARBO RODIKLIŲ TAIKymo GALIMYBĖS BEI RAIDOS TENDENCIJOS

Bene dažniausiai darbo rinkoje vykstančioms tendencijoms atspindėti naudojami nedarbo rodikliai. Ypač tai būdinga ekonominės krizės metu. Nedarbo lygis – svarbiausias darbo rinkos konjunktūrą apibūdinantis santykinis rodiklis. Tarptautinė darbo organizacija rekomendavo nedarbo lygį nustatyti remiantis ekonomiškai aktyvių tiriamos amžiaus grupės gyventojų skaičiumi (darbo jėga). Būtina pabrėžti, jog Statistikos departamento atliekamų užimtumo tyrimų ir Lietuvos darbo biržos duomenys apie absoliutinį bedarbių skaičių ir santykinį nedarbo rodiklį gerokai skiriasi, kadangi šios institucijos naudoja skirtingas šių rodiklių skaičiavimo metodikas. Statistikos departamentas užimtumo tyrimus atlieka laikydamasis Europos Sąjungos statistikos tarnybos (Eurostato) reikalavimų (tai leidžia palyginti įvairių šalių duomenis), Darbo biržos duomenys renkami, apdorojami ir grupuojami daugiau atsižvelgiant į nedarbo ir darbo rinkos operatyvinio reguliavimo poreikius. Darbo jėgos tyrimų ir teritorinių darbo biržų duomenys yra labai įvairūs, tačiau vienu ir kitu palyginimas (dėl minėtų aplinkybių) gana sudėtingas. Tai lemia dar keletas aplinkybių. Pirmiausia, skiriasi pati bedarbio samprata. Kadangi nemaža dalis nedirbančių gyventojų nesikreipia į darbo biržą, jie nepatenka į oficialų bedarbių skaičių. Be to, oficialų bedarbio statusą gali įgyti ne visi norintys įsidarbinti, o tik darbingo amžiaus asmenys. Bedarbio statuso įgyti negali ir dieninėse mokyklose besimokantys moksleiviai bei studentai, nepaisant to, kad jie aktyviai ieško darbo. Taigi, asmeniui, siekiančiam įgyti oficialų bedarbio statusą, taikomi griežti kriterijai. Nesunku pastebėti, jog pirmuoju atveju bedarbių skaičius nustatomas ištisinės statistinės apskaitos būdu, antruoju – atrankinio tyrimo būdu. Taigi, nedarbui apibūdinti naudojami du duomenų šaltiniai. Deja, jie gana dažnai painiojami, pasigendama tinkamo sąvokų, rodiklių ir duomenų šaltinių vartojimo. Pavyzdžiui, žiniasklaidoje teigiama, kad 16-oje euro zonos valstybių 2010 m. sausį darbo neturėjo beveik kas dešimtas gyventojas¹, ignoruojant tą faktą, kad nedarbo lygio rodiklis pagal oficialiojoje statistikoje taikomą metodiką skaičiuojamas nuo darbo jėgos. Kita vertus, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad santykinis nedarbo rodiklį skaičiavimų metodika skiriasi. Kitaip nei Statistikos departamentas, Darbo biržą skaičiuoja

santykinį nedarbo rodiklį nuo darbingo amžiaus gyventojų. Jo reikšmės dydį, palyginti su oficialiosios statistikos duomenimis, sumažina tai, kad aptariamo rodiklio vardiklyje esantis darbo jėgos skaičius visada yra gerokai mažesnis už darbingo amžiaus gyventojų skaičių, kurio palyginti didelę dalį sudaro ekonomiškai neaktyvūs asmenys. Statistikos departamento duomenimis, vidutinis metinis nedarbo lygio rodiklis 2009 m. siekė 13,7 proc., o santykinis nedarbo rodiklis, Darbo biržos duomenimis, – 9,4 proc.

Nedarbo pokyčiai. Tyrimų duomenimis, daugiausia – 284 tūkst. – bedarbių buvo 2001 m., o mažiausias bedarbių skaičius – 69 tūkst. – fiksuotas 2007 m. Nedarbo lygis sumažėjo nuo 17,4 proc. 2001 m. iki 4,3 proc. 2007 m. Tačiau 2008 m. antroje pusėje, prasidėjus ekonomikos nuosmukiui, užimtumas ėmė mažėti, o nedarbas augti ir 2008 m. jau sudarė 5,8 proc. 2009 m. nedarbas ėmė augti dar sparčiau ir pakilo iki 13,7 proc. (žr. 5 lent.). Skirtingų gyventojų grupių nedarbo tendencijų pobūdis didele dalimi buvo panašus į bendro rodiklio kaitą. Tačiau šiame dešimtmetyje buvo stebimi ypač ryškūs jaunimo nedarbo lygio rodiklio pokyčiai. 2000–2007 m. šis rodiklis sumažėjo nuo 30,1 iki 8,2 proc., o 2008–2009 m. vėl išaugo iki 29,2 proc. Nepaisant to, vyrų ir moterų nedarbo rodiklių svyravimai buvo gerokai mažesni nei jaunimo. 2004–2005 m. moterų nedarbo lygis buvo didesnis nei vyrų, tačiau nuo 2006 m. padėtis pasikeitė – moterų nedarbo lygis tapo mažesnis nei vyrų (išimtis – 2007 m., kai šie rodikliai buvo lygūs). Žymiai pablogėjus padėčiai, 2009 m. vyrų nedarbo lygis siekė 17, moterų – 10,4 proc. Šiuos pokyčius per ilgesnį laikotarpį lėmė tai, jog Lietuvai įstojus į ES gerokai padidėjo darbo vietų skaičius paslaugų sektoriuje, kuriame labiau reikalinga moterų darbo jėga. Galima teigti, jog atskirų rodiklių dinamikos tendencijos gali gana smarkiai skirtis. Pavyzdžiui, Statistikos departamento duomenimis, padėtis darbo rinkoje pradėjo blogėti nuo 2008 m. Tuo tarpu kai kurių Darbo biržoje įregistruotų bedarbių grupių skaičiaus rodiklis pradėjo augti dar anksčiau (2006 ir 2007 m.). Galimas dalykas, šie rodikliai jautriau sureagavo į artėjančio ekonominio nuosmukio grėsmę, tačiau tikėtina, kad daugiau asmenų kreiptis į valstybinę įdarbinimo tarnybą paskatino padidėjęs Darbo biržoje įregistruotų darbo vietų skaičius (2005–2007 m. jis išaugo nuo 125 iki 137 tūkst.). Netgi ekonomikos pakilimo laikotarpiu su įdarbinimo

¹ Nedarbas euro zonoje ir visoje ES per mėnesį nepakito, VZ.LT, <http://manokarjera.cv.lt/Default4.aspx?ArticleID=3b4349b3-7aa3-464a-9d3a-09d08b494a0f>, 2010-03-01 14:14.

problemomis daugiausia susidurdavo profesinio pasirengimo neturintys asmenys ir pakartotinai darbo biržoje užsiregistravę bedarbiai (jų skaičius 2005–2008 m. atitinkamai padidėjo nuo 56,7 iki 84 ir nuo 26,7 iki 42,5 tūkst.). Šių, prie darbo rinkos poreikių sunkiau prisitaikančių, bedarbių grupių skaičius pradėjo didėti

dar 2006 m., t. y. metais anksčiau nei kitų bedarbių grupių. Naują augimo pagreitį registruotų bedarbių skaičius įgijo 2009 m. (žr. 6 lent.). Palyginti su ankstesniais metais, ypač išaugo bedarbių vyrų (nuo 111 iki 217,2 tūkst.) ir profesinio pasirengimo neturinčių bedarbių (nuo 84 iki 145,2 tūkst.) skaičius.

5 lentelė. Vidutinių metinių bedarbių skaičius ir nedarbo lygio rodiklių dinamika

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bedarbių skaičius, tūkst.	284,0	224,4	203,9	184,4	132,9	89,3	69,0	94,3	224,9
Bendras nedarbo lygis (15–64 metų amžiaus), proc., iš jų									
moterų	17,4	13,8	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	13,7
vyrų	14,7	12,9	12,2	11,8	8,3	5,4	4,3	5,6	10,4
jaunimo (15–24 metų amžiaus)	19,9	14,6	12,7	11,0	8,2	5,8	4,3	6,0	17,0
jaunimo (15–24 metų amžiaus)	31,1	23,0	24,8	22,5	15,7	9,8	8,2	13,4	29,2

Šaltinis: Statistikos departamento duomenimis.

6 lentelė. Darbo ieškantys asmenys ir bedarbių grupės, tūkst.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Įregistruota ieškančių darbo asmenų, iš jų	221,6	178,3	176,7	186,4	241,0	383,2
bedarbių	204,3	163,9	160,8	166,7	214,2	369,4
moterų	101,1	85,0	87,5	90,5	103,2	152,2
vyrų	103,2	78,9	73,3	76,2	111,0	217,2
jaunimo	40,6	29,1	26,1	29,6	38,6	79,6
neturinčių profesinio pasirengimo	66,5	56,7	59,9	66,3	84,0	145,2
niekur nedirbusių	...	...	19,3	22,3	24,5	47,3

Šaltinis: Darbo biržos duomenimis.

PADĖTIES DARBO RINKOJE ANALIZĖS APIBENDRINIMAS

Būtina pabrėžti, kad palanki šalies ekonomikos raida atkūrus Nepriklausomybę ilgą laiką automatiškai neužtikrino situacijos darbo rinkoje gerėjimo ir naujų darbo vietų kūrimo. Galima išskirti net keletą laikotarpių, kai padėtis darbo rinkoje blogėjo. Šie laikotarpiai (1991–2001 ir 2008–2009 m.) liudija apie tiesioginio ir pastebimai svaresnio valstybės įsikišimo į darbo rinką reguliuojančius santykius būtinybę.

Dar 2007 m. bendrojoje užimtumo ataskaitoje, kurią pateikė Europos Komisija¹, pažymima, kad 2007 m. užimtumas įspūdingai išaugo. Per paskutiniuosius dvejus metus buvo sukurta kone 6,5 mln. naujų darbo vietų. Padėtis gerėjo ir Lietuvos darbo rinkoje. Šešerius metus trukęs ekonomikos augimo laikotarpis (2001–2007 m.) sudarė palankias prielaidas nedarbui šalyje mažėti. Darbo jėgos tyrimų duomenimis, nuo 2001 m. nedarbo lygis sumažėjo net 4 kartus ir 2007 m. pasiekė žemiausią lygį per visą stebimą

laikotarpį (4,3 proc.). Šis procesas ypač paspartėjo 2004 m. Lietuvai įstojus į ES, nors žymus nedarbo mažėjimo pokytis buvo stebimas ir 2002 m. Tačiau 2008 m. tendencijos darbo rinkoje per trumpą laikotarpį kardinaliai pasikeitė ir padėtis ėmė sparčiai blogėti.

Įsibėgėjus ekonominei krizei, įvyko drastiškas pokytis – užimtumo ir nedarbo lygio rodikliai gerokai pablogėjo, 2002 m. nukrisdami iki tokio lygio, koks buvo prieš Lietuvai įstojant į ES. Kitaip tariant, neigiamos dvejų paskutiniųjų metų pagrindinių užimtumo ir nedarbo rodiklių tendencijos faktiškai panaikino teigiamus darbo rinkos pokyčius, kurie vyko per paskutiniuosius penkerius ekonominio pakilimo metus (iki 2008 m.).

Neigiami jaunimo užimtumo pokyčiai praėjusiam dešimtmetyje sietini ne tik su buvusios ekonominės krizės pasekmėmis, bet ir su kitomis priežastimis, kurios nėra tiesiogiai susijusios su darbo vietų skaičiaus sumažėjimu rinkoje: nepakankama kvalifikacija (išsilavinimu), šalies ūkyje

¹ http://ec.europa.eu/lietuva/news_hp/press_releases_lithuania/20080222_ip08287_lt.htm.

nepaklausių specialybių pasirinkimu, nepalankia jaunimo įdarbinimo aplinka, paskatų darbdaviams įdarbinti jaunos žmones stoka, mažu darbo užmokesčiu, nepatraukliomis darbo sąlygomis, bendru darbo pasiūlos ir paklausos neatitikimu. Minėtą teiginį patvirtina faktas, jog ūkio nuosmukis Rusijos krizės metu buvo palyginti trumpas, tačiau jaunimo padėtis darbo rinkoje blogėjo ir pasibaigus ekonominei krizei (prieš Lietuvai įstojant į ES).

EKONOMIKOS NUOSMUKIS IR PADĖTIES DARBO RINKOJE GERINIMO GALIMYBĖS

Atsižvelgdamos į ekonominį nuosmukį, ES šalys siekia išsaugoti nacionalinių darbo rinkų stabilumą, taikydamos įvairias priemones, nukreiptas į darbo jėgos paklausos skatinimą, aktyvios darbo rinkos politikos priemonių pritaikymą, gyventojų pajamų lygio palaikymą bei tiesioginio finansinės krizės poveikio žmonėms sušvelninimą. Siekiant skatinti darbo jėgos paklausą (arba bent ją išsaugoti), įvairios ES bei EBPO šalys mažina su darbo užmokesčiu nesusijusias darbo sąnaudas, taiko įvairias trumpalaikio darbo schemas.

Kadangi ekonominio nuosmukio sąlygomis Lietuvoje nėra sukaupta pakankamai lėšų, įvairūs autoriai kelia abejonių dėl lankstesnių mokesčių ir jų lengvatų taikymo darbo rinkai pagyvinti. Literatūroje pasitaiko nuomonių, kad viena iš galimų priemonių – mažinti Sodros įmokas toms bendrovėms, kurios dėl krizės prarado bent trečdalį apyvartos, tačiau siekia išsaugoti darbo vietas. Valstybės interesas čia akivaizdus: nereikės mokėti bedarbio pašalpos, o išdo pajamas ji atsiims tebegaudama pajamų ir pridėtinės vertės mokesčius. Manoma, kad turėtų išlošti visi – valstybė, darbdaviai ir darbuotojai. Lygiai taip pat turėtų būti skatinami tie darbuotojai, kurie nori kelti kvalifikaciją, dirbti, o ne gyventi iš socialinių pašalpų.¹ Lietuvos sąlygomis, trūkstant finansinių išteklių,

pasiteisintų mokesčių lengvatos už papildomai sukurtas darbo vietas. Pastaroji nuostata tikrai padėtų išvengti neefektyvaus įmonių finansavimo grėsmės ir neigiamų efektų, kylančių sumažėjus verslo galimybės, dėl įmonių vykdomos politikos ir pan.

LITERATŪRA

1. *Commission analysis of recent measures taken by member states*, European commission. Employment, social affairs and equal opportunities dg. Employment, Lisbon Strategy, International affairs, EMCO/23/200509/EN.
2. Commission working document, *Consultation on the future „EU 2020“ strategy*, Brussels, 24-11-2009. COM(2009)647 final, Europos Komisijos elektroninis puslapis, Interneto prieiga: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/eu2020_en.pdf.
3. Cuadraro Rura, J. R. 2001: Regional Convergence in the European Union: from Hypothesis to the Actual Trends, *The Annals of Regional Science*, vol. 35.
4. Damidavičius, M. 1999: Darbo (jėgos) pasiūlos ir paklausos įvertinimo metodika, Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga, *Ekonomika ir vadyba'99*: Kaunas.
5. Damidavičius, M. Lietuvos darbo rinkos pagrindinių rodiklių dinamika 1992–1996 m., *Lietuvos statistikos darbai*, 1997, Nr. 4.
6. *Lietuvos ekonomikos perspektyvos*, DnB Nord bankas, Vilnius, 2009.
7. Hussmanns, R., Mehran, F., Verma V. 1992: *Measurement of unemployment, Surveys of economically active population, Employment, unemployment and underemployment: an ILO manual on concepts and methods*, Geneva: International Labour Office.
8. *Valmartzacija. Akropolizacija* (B. Gruževskio interviu), Verslo klasė, 2009 m. lapkritis.

¹ Valmartzacija. Akropolizacija (B. Gruževskio interviu), Verslo klasė, 2009, lapkritis.